

Tranorna vid Kvismaren – varifrån kommer de och hur rör de sig i området?

Mikael Hake & Camilla Wikenros

Inom ramen för Viltskadecenters verksamhet påbörjades 2002 ett projekt som syftar till att minska de skador som görs på odlad gröda av tranor och gäss i jordbruksområden. Målsättningen är att ta reda på mer om de aktuella fågelarternas ekologi och beteende för att därigenom få vägledning om hur skadorna skall kunna förebyggas. Under 2003 fortsatte vi studierna av antalsvariationer och rörelsemönster hos de tranor som vistas vid Kvismaren. Bland annat lyckades vi med hjälp av radiosändare följa ett antal ettåriga tranor och tranfamiljer som höll till i området under sommaren och hösten.

Tranan och människan

Orsakerna till att Viltskadecenter initierade det här projektet är knappast obekanta för vare sig ornitologer eller lantbrukare vid Kvismaren. Fram till början av 1990-talet vistades mycket få tranor i området, men därefter skedde en explosionsartad antalsökning. Detta har medfört stora problem för lantbrukarna, eftersom tranorna gett sig på odlad gröda i allt större omfattning. Speciellt attraktiva är de nysådda sådesfälten på våren och hösten, samt potatisfälten under sommaren och hösten. Under hösten har även fält med morötter och ärtor fått påhälsning.

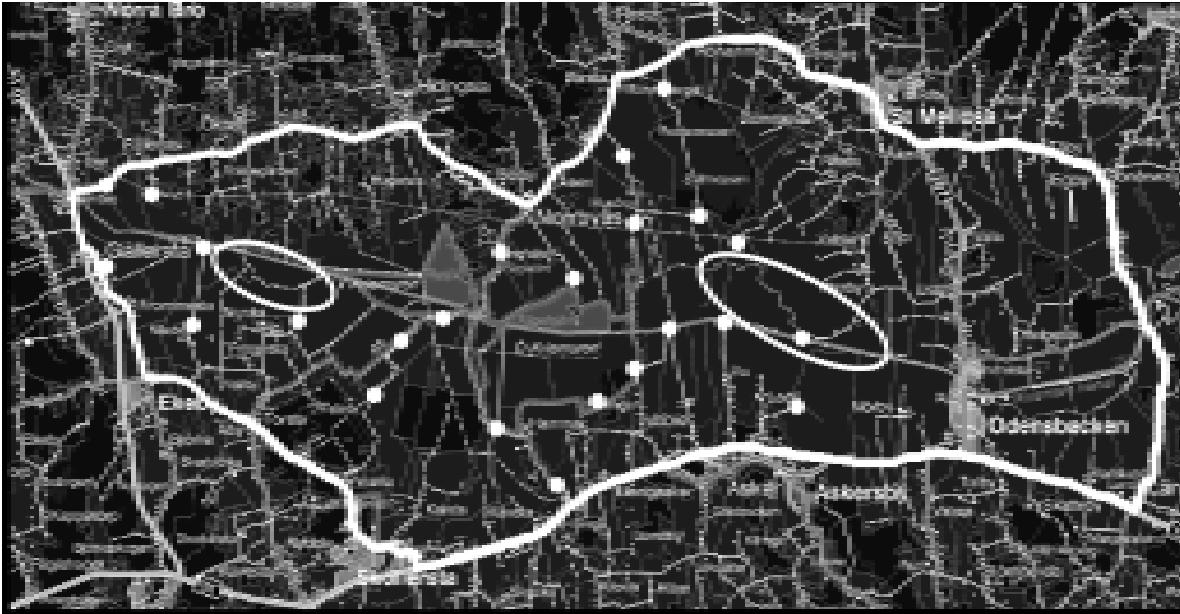
Varför har då antalet tranor som håller till i närheten av Kvismaresjöarna ökat så enormt under de senaste 15 åren? Förvisso har antalet par som häckar i landet åtminstone fördubblats under denna tid, men det står ändå inte i proportion till den ökning som skett vid Kvismaren. Förutom att Västra och Östra Kvismaren erbjuder lämpliga övernattningsplatser, är den troligaste förklaringen att tranorna "lärt" sig att de inte längre behöver vara rädda för människan. Detta beror sannolikt på att jakten på dem upphört i såväl häckningsområdena, under flyttningen som på övervintringsplatserna. Effekten har blivit att tranorna ändrat sitt beteende och börjat vistas i områden

där de tidigare inte vågade sig fram. Förr var tranan en vildmarksfågel som häckade på mossar ute i skogen, och fram till för 20 år sedan var det inte vanligt att den gav sig ut på fält i närheten av mänsklig bebyggelse. Nuförtiden ser man ofta tranor som knallar upp mellan hus för att undersöka potatisfält, och det händer till och med att man ser fåglar som ogenerat promenerar efter såmaskinen under våren och äter upp utsädet.

Tranans förändrade beteende har lett till konflikter med mänskliga intressen, framför allt i jordbruksområden. Eftersom detta förmodligen är något som har kommit för att stanna, måste vi försöka lösa problemen på lång sikt genom att förebygga de skador fåglarna gör på odlad gröda. Skall vi göra det på ett kostnadseffektivt sätt måste vi lära oss mer om fåglarnas beteende och om vilka krav de ställer på sin omgivning. Ju mer information vi får om detta, desto lättare kan vi komma underfund med hur vi på bästa sätt skall kunna vidta åtgärder som bidrar till att mildra konflikterna och samtidigt skydda fåglarna.

När, var, hur?

Hittills har arbetet med att förebygga skador, såväl vid Kvismaren som i övriga problemområden i landet, fokuserats på att skrämja bort



Figur 1. Karta över Kvismaren som visar studieområdet (innanför den tjocka svarta linjen), samt var de flesta tranorna sågs (innanför de svarta ellipserna) under morgonräkningarna 2003. Tranorna räknades från de 24 svarta punkterna.

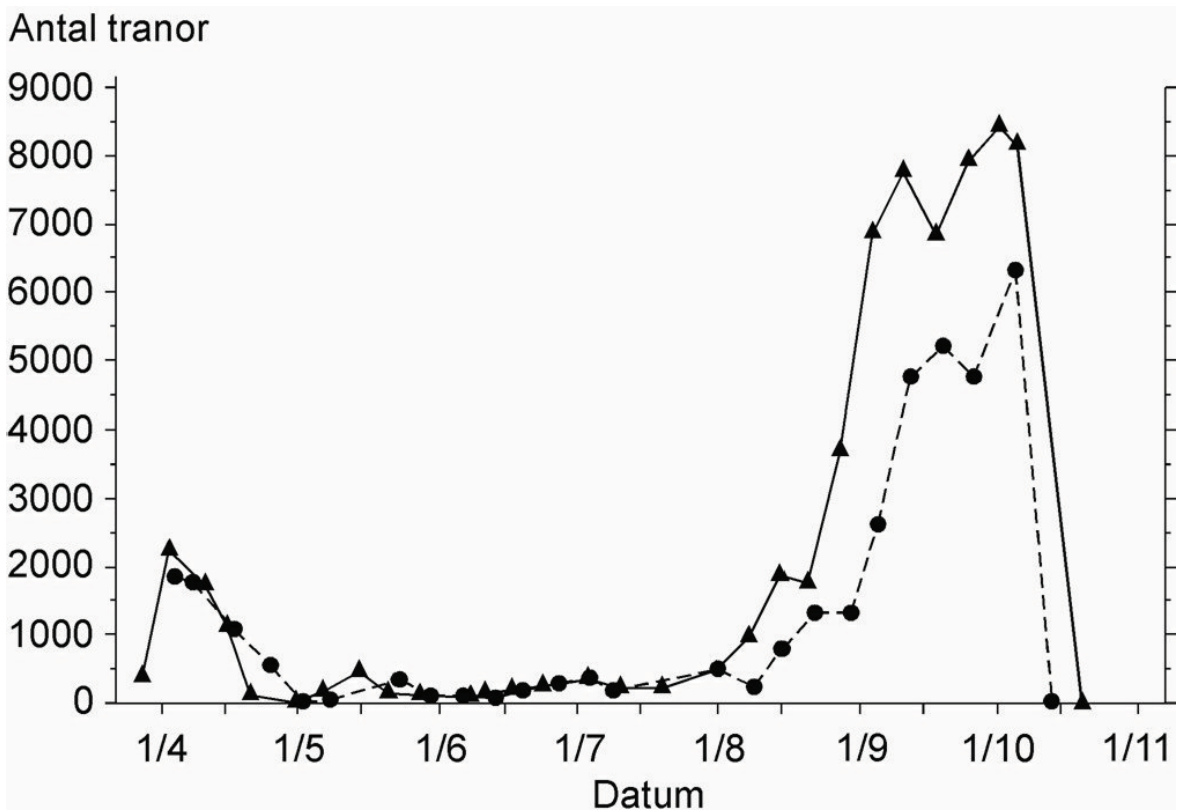
tranorna från känsliga fält med hjälp av diverse skrämselelänordningar. Detta har fungerat relativt väl, men effekten har ibland blivit att skadorna inte har minskat utan endast spridits ut över en större yta, eftersom tranorna skrämms runt från fält till fält. För att nå ett bättre resultat måste man nog vidta andra åtgärder i kombination med skrämselelätgärderna. En sådan åtgärd som redan testats på en del ställen är att avsätta åkermarksområden där tranorna tillåts vara ostörda och där de inte gör någon skada. Med hjälp av skrämselelänordningar kan man sedan styra bort tranorna från känsliga fält till dessa ”tranåkrar”. Om metoden skall vara effektiv, måste vi emellertid se till att dessa tranåkrar avsätts på rätt ställen. Erfarenheter från tidigare studier visar att tranorna föredrar att vistas inom vissa speciella områden oavsett av vad som odlas där. Vi måste alltså först ta reda på var tranorna har sina favoritområden och sedan agera med utgångspunkt från detta. Att avsätta områden som tranorna inte redan från början är intresserade av är förmodligen lönlöst.

Under 2003 koncentrerade vi våra studier på att ta reda på mer om hur fåglarna rör sig i Kvismarområdet. Dessutom fortsatte vi under-

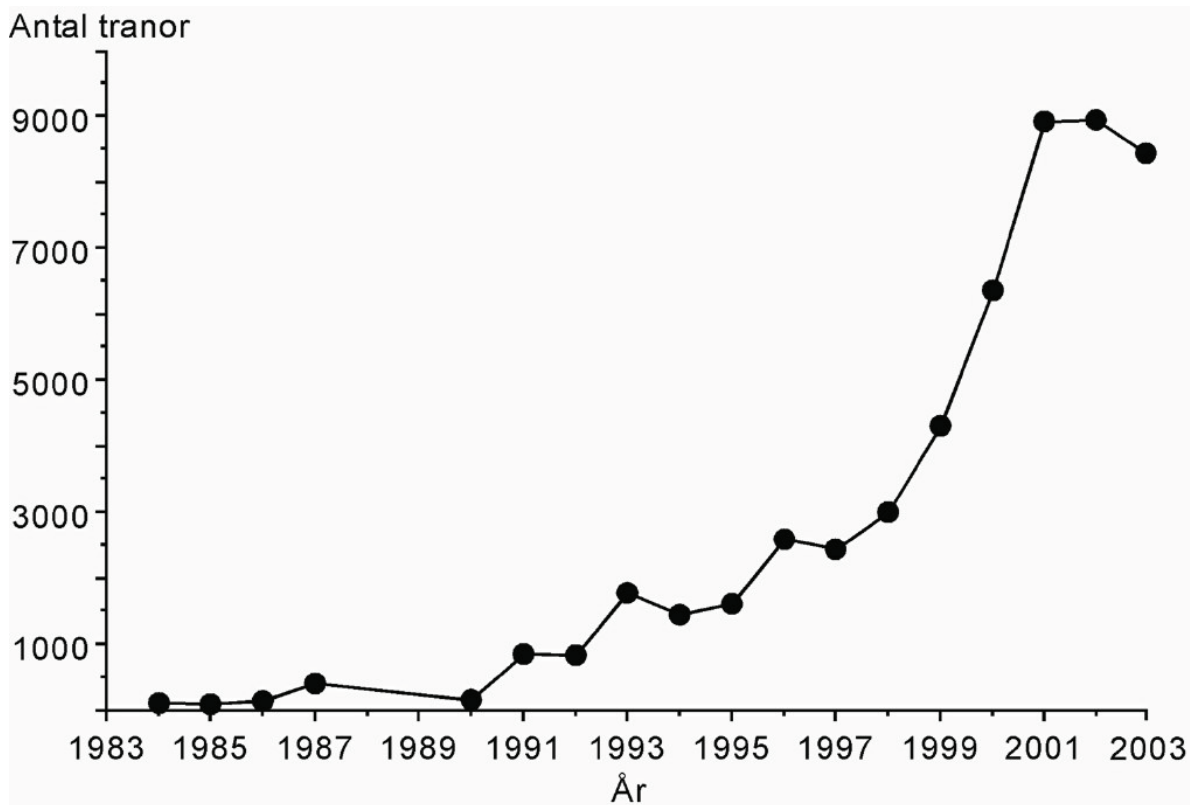
sökningarna av hur antalet tranor varierar under säsongen, något som är viktigt att känna till, om vi skall kunna göra prognoser av hur skadebilden kommer att utvecklas i framtiden. Under tiden 28 mars–20 oktober räknade vi, en gång i veckan, hur många tranor som flög in till övernattningsplatserna i Kvismarsjöarna. Dessutom räknade vi hur många av dessa fåglar som sökte föda på de omgivande fälten under morgonen och noterade vilka fält de gick på. Detta för att få bättre grepp på hur stora områden tranorna sprider ut sig över, och var de tycker om att vistas. Morgonräkningarna gjordes från 24 punkter längs en standardiserad bilrutt (figur 1). Vi försökte i möjligaste mån göra dessa räkningar morgonen efter kvällsräkningarna för att inga tranor skulle hinna lämna Kvismaren. Av praktiska skäl var dock detta inte alltid möjligt (se figur 2).

Kurvorna planar ut

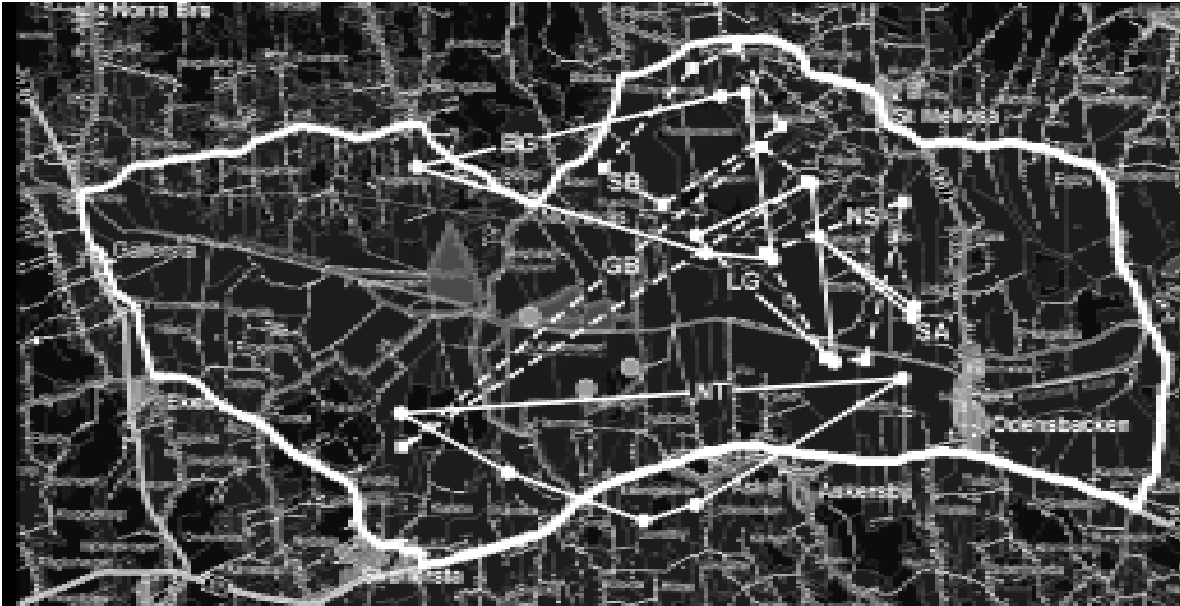
Det maximala antalet tranor som rastade under våren var endast aningen högre än vad som noterats tidigare år. Redan den 3 april nåddes kulmen med ca 2 300 fåglar (figur 2). Som vanligt var ”toppen” under våren begränsad till en treveckorsperiod. Vid räkningen den 21 april



Figur 2. Antalet tranor som räknades in vid infloget till övernattningsplatserna (triangler och heldragen linje), samt på fälten under morgonen (cirkelar och streckad linje) vid Kvismaren 2003.



Figur 3. Maximalt antal tranor som vistats vid Kvismaren under höstarna 1984–2003.



Figur 4. Hemområden för de sju tranfamiljer från Grimsö som höll till inom begränsade områden vid Kvismaren under hösten 2003. Familjebeteckningarna (t ex BG) motsvarar de två första bokstäverna i individbeteckningarna i tabell 1. Grå cirklar markerar övernattningsplatser för familjerna.

hade de flesta tranorna flyttat vidare norrut, och endast 150 fåglar fanns kvar. Fram till slutet av juli var det sedan i snitt ca 200 tranor som höll till i området. Antalet varierade dock kraftigt från vecka till vecka. Exempelvis sågs bara 40 tranor flyga in till övernattningsplatserna den 1 maj, medan hela 470 fåglar övernattade på samma plats två veckor senare. Ytterligare en vecka senare var antalet nere i 150 (figur 2). Detta visar att det är viss omsättning bland de fåglar som håller till i området under sommaren, något som bevisas av hur de tre ettåriga tranor som radiopejlades i området betedde sig (se nedan). Redan vid räkningen den 1 augusti var det uppenbart att antalet tranor hade börjat öka så smått. Under senare halvan av augusti ökade sedan antalet snabbt, för att så småningom nå upp till som mest 8 400 den 2 oktober (figur 2). Antalet låg sedan kvar på samma höga nivå fram till den 12 oktober, då samtliga tranor försvann som genom ett trollslag. Årets maximisiffra är lägre än vad som noterats under de två föregående höstarna, vilket indikerar att det kan ha skett ett trendbrott i den kraftiga ökningen som skedde under perioden 1990–2000 (figur 3). Kanske har antalet nu kommit upp på en såpass hög nivå att det inte finns

plats för fler tranor vid Kvismaren? Det får framtida studier utvisa.

Antalet tranor som räknades in under morgon- och kvällsräkningarna överensstämde i stort sett under våren och sommaren (figur 2). Under hösten räknades däremot betydligt färre tranor in under morgonen än på kvällen. Detta visar att så länge det är relativt få tranor i området, söker de helst föda i närheten av övernattningsplatserna. När det blir riktigt höga antal under hösten, tvingas däremot tranorna sprida ut sig över ett större område.

Heta områden

Under morgonräkningarna noterade vi inte bara hur många tranor som fanns i området, utan även var fåglarna befann sig. Därigenom byggde vi på det material vi samlat in under åren 1996–1998 och 2002. Resultaten visar att det framför allt är två större områden i jordbruksmarkerna runt Kvismaresjöarna som är intressanta för tranorna – ett i väster och ett i öster (figur 1). Visserligen kan man hitta tranor över så gott som hela Kvismarområdet under olika delar av säsongen, men det finns klara indikationer på att fåglarna tycker speciellt mycket om att vistas här. Vad är det då som gör dessa om-

råden så attraktiva ur tranornas synvinkel? I avslutning till de två områdena finns naturligtvis odlingar som tranorna är intresserade av, men det är nog inte hela sanningen. Vad som slår en när man tittar på kartan är att båda platserna ligger ganska ostört, då inga större vägar finns i närheten. Dessutom dominerar områdena av öppna marker som genomkorsas av Kvismare kanal samt ett antal större diken. Tranorna verkar tycka om att ha god uppsikt över omgivande terräng och verkar dessutom vara beroende av att ha möjlighet att dricka vatten ofta. Kombinationen relativt ostört – öppna marker – och tillgång till vatten verkar alltså ha en hög attraherande effekt. Detta är viktigt att komma ihåg när man skall avsätta områden där tranorna tillåts vara ostörda.

Ungdomsproblem

Om man skall försöka styra tranorna till vissa fält där de inte gör skada, är det inte bara bra att ha kunskaper om hur fåglarna rör sig inom ett område. Det är dessutom bra att få klarhet i huruvida det är samma tranor som återkommer från år till år. Detta kan nämligen vara avgörande för tillväjningen till olika förebyggande åtgärder. Om det är samma fåglar som dyker upp varje år, är det till exempel större risk att de vänjer sig vid de skrämseleordningar som används. Å andra sidan kan man utnyttja detta till sin fördel, eftersom man kan få fåglarna att vänja sig vid andra förebyggande åtgärder man vidtar. Ett bra exempel är matningen vid Hornborgasjön under våren. Genom observationer av tranor med färgringar vet man att det, åtminstone delvis, är samma fåglar som kommer tillbaka år efter år. Fåglarna har alltså vant sig vid att få mat här under våren, återvänder hit och håller sig i närheten av matningsområdet utan att göra några stora skador på de omgivande fälten.

Under 2003 lyssnade vi regelbundet efter de tre tranungar som vi försåg med radiosändare i Västmanland 2002. Eftersom åtminstone två av dem besökte området tillsammans med sina föräldrar under hösten 2002, hade vi gott hopp om att de skulle återvända någon gång under

Tabell 1. Antal dagar som tillbringades vid Kvismaren av de tranfamiljer vars ungar försågs med radiosändare i Grimsö- och Svartådalsområdet 2003. NTJ1 och NTJ2, SAJ1 och SAJ2 respektive TBJ1 och TBJ2 var syskon. De två första bokstäverna i varje individbeteckning motsvarar beteckningen på familjerna i figur 4–6.

Individ (unge)	Första observation	Sista observation	Minimum antal dagar
Grimsötranor			
BGJ1-031	19 sep	11 okt	23
GBJ1-03	19 sep	6 okt	18
LGJ1-03	28 aug	11 okt	45
NAJ1-03	4 sep	11 okt	38
NTJ1-032	4 sep	30 sep	27
NTJ2-032	4 sep	30 sep	27
NSJ1-03	4 sep	11 okt	38
SAJ1-03	23 sep	11 okt	19
SAJ2-03	23 sep	11 okt	19
SBJ1-03	24 aug	5 okt	43
SHJ1-033	19 sep	19 sep	1
STJ1-03	23 aug	6 okt	45
Median:	4 sep	9 okt	Medel: 30
Svartådals- tranor			
SVJ1-03	23 sep	11 okt	19
TBJ1-03	19 sep	11 okt	23
TBJ2-03	19 sep	11 okt	23
Median:	21 sep	10 nov	Medel: 21
Tot. intervall	23.8-23.9	19.9-11.10	Medel: 28

¹Sågs och pejlades vid Finnåkers-/Österhammarssjön, ca 25 km SO om Grimsö 4–11 september.

²Sågs och pejlades vid Finnåkers-/Österhammarssjön 1 september.

³Sågs och pejlades vid Finnåkers-/Österhammarssjön 24 augusti–11 september.

säsongen. Våra förhoppningar infriades till fullo, då samtliga tre fåglar dök upp och vistades i området under kortare eller längre perioder.



Figur 5. Hemområden för de två tranfamiljer från Grimsö som rörde sig över ett större område vid Kvismaren under hösten 2003. Familjebeteckningarna (t ex ST) motsvarar de två första bokstäverna i individbeteckningarna i Tabell 1. Grå cirklar markerar övernattningsplatser för familjerna.

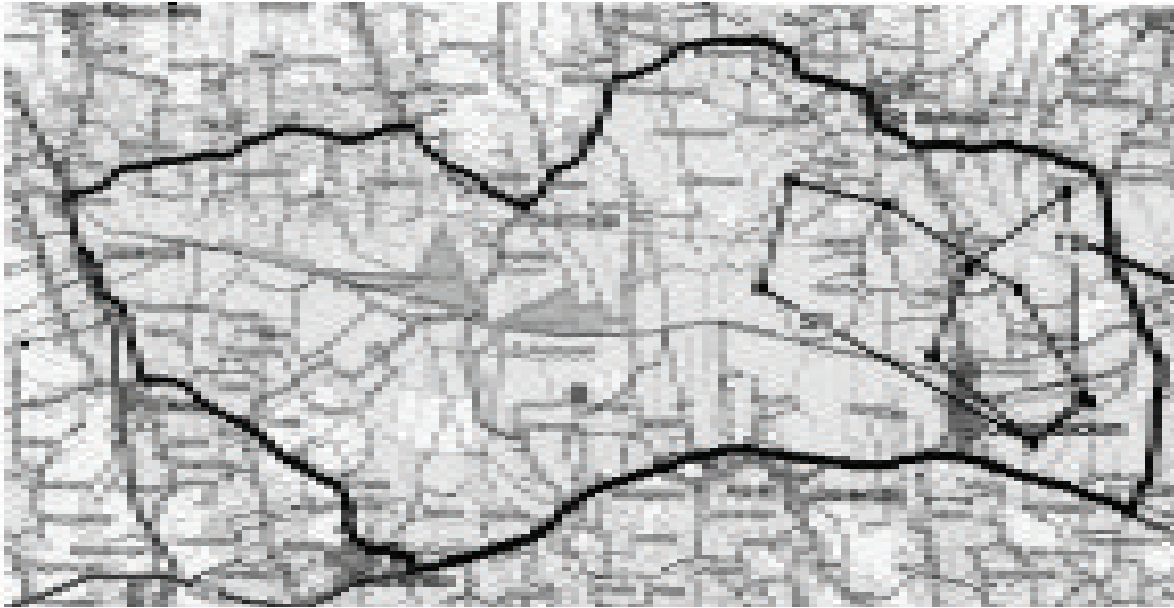
Först ut var ungen ”Knoll” som märktes i trakterna av Svartådalen, ca 90 km NO om Kvismaren 2002. Efter att ha återvänt till sitt födelserevir med föräldrarna redan den 27 mars, pejlades den för sista gången i reviret den 14 april. Sex dagar senare sågs den nära Alvesta i Småland. Därefter bestämde den sig för att återigen flyga norrut och under kvällen den 24 april dök den upp vid Kvismaren! Den hade alltså varit ute på en liten rekognoseringstur söderut, men återvänt till tryggheten och matförrådet vid Kvismarsjöarna. Här stannade den till och med den 30 maj, varefter den försvann från området. I slutet av juli hittades den nära Solinge i Svartådalsområdet, ganska nära sitt födelserevir. Där höll den till i en sommarflock tillsammans med ett hundratal andra ungdomar till och med den 15 september, då den återigen bestämde sig för att flyga till Kvismaren. Här var den sedan kvar till den 12 oktober, då den bröt upp och flög söderut tillsammans med de flera tusen tranor som då fortfarande höll till i området. Även de två andra ettåriga tranorna dök upp vid Kvismaren. Tranan ”Malin”, som märktes i närheten av Grimsö, ca 60 km N om Kvismaren 2002, dök upp i området den 4 juni och stannade hela sommaren och hösten fram till

den 8 oktober. ”Morena”, som märktes vid Gnien, Ramnäs, ca 80 km NO om Kvismaren, 2002 betedde sig mer likt ”Knoll”. Den gjorde först en kort visit vid Kvismaren den 20–23 maj, hittades i slutet av augusti i tidigare nämnda ungdomsgång vid Solinge (tillsammans med bland annat ”Knoll”!), och återvände sedan till Kvismaren, där den tillbringade perioden 2 september till 12 oktober.

Ettåringarnas beteende visar att det åtminstone är viss omsättning bland de ungtranor som håller till vid Kvismaren under sommaren. Det visar också att unga tranor som är födda inom en ganska vid radie runt Kvismaren, har detta område som bas för sina exkursioner, och att de återvänder hit regelbundet. Under 2003 lyckades vi förse ytterligare 19 tranungar i Västmanland med radiosändare. Då sändarna förväntas fungera i fem år, hoppas vi få ytterligare information om ungdomarnas rörelser i området under de kommande åren.

Familjeutflykt till Kvismaren

För att få information om rörelsemönster hos den stora mängd tranor som vistas vid Kvismaren under hösten, fångade vi och försåg 19 unga tranor med radiosändare inom två häck-



Figur 6. Hemområden för de två tranfamiljer från Svartådalen som höll till vid Kvismaren under hösten 2003. Familjebeteckningarna (t ex TB) motsvarar de två första bokstäverna i individbeteckningarna i tabell 1. Grå cirkel markerar övernattningsplats för familj SV, svart pil markerar riktning mot övernattningsplats för familj TB.

ningsområden norr om Kvismaren. Tanken var att tranorna tillsammans med sina föräldrar skulle komma ner till Kvismaren efter att de lämnade sina häckningsrevir, precis som två av tre familjer gjorde under hösten 2002. 13 ungar från 10 familjer fångades i trakterna av Grimsö, och sju ungar från fem olika familjer fångades i trakterna av Svartådalen.

Resultatet överträffade alla våra förväntningar. Samtliga 10 familjer från Grimsö och två av fem familjer från Svartådalen påträffades nämligen vid Kvismaren under hösten! De första Grimsötranorna anlände 23–24 augusti, och sedan droppade resten in fram till den 23 september då den sista familjen dök upp (tabell 1). Sju av familjerna flög direkt till Kvismaren efter att de hade lämnat sina revir, medan tre av familjerna först stannade i ett område runt Finnåkers- och Österhammarssjön, ca 25 km SO om Grimsö. En av familjerna gjorde endast ett kort stopp här, medan två familjer var kvar i området i minst 8 respektive 19 dagar. Den familj som tillbringade längst tid där, rastade endast tillfälligt vid Kvismaren på väg

söderut. Resterande familjer höll till i Kvismarområdet mellan 18 och 45 dagar (tabell 1).

Så snart familjerna kommit till Kvismaren, radiopejlades de 2–3 gånger i veckan, och vi fick på så sätt god information om hur de rörde sig i området. Hemområdena varierade kraftigt i storlek (figur 4, 5), men det som omedelbart slår en är att de flesta familjerna verkade hålla till inom relativt begränsade områden. För en av familjerna var detta mycket påtagligt, då de till och med hävdade ett revir NV om Odensbacken (familj SA, se figur 4). Familjen gick inom sitt lilla område så gott som hela tiden, och hannen körde ilsket bort andra tranor som kom in på deras mark. Enstaka gånger flög de dock ut och beblandade sig med andra tranor (figur 4). Paretts ungar var väldigt sent utvecklade och blev inte flygfärdiga förrän i månadsskiftet augusti/september. En anledning till revirbeteendet kan alltså ha varit att de ville skydda sina relativt oerfarna ungar mot attacker från andra tranor, något som ofta förekommer när de vistas i flockar. Två av familjerna från Grimsö hade ett betydligt större hemområde än de

övriga familjerna (figur 5). Även om det i figuren ser ut som om de rörde sig över hela området är detta inte riktigt sant. Snarare var det så att de två familjerna var ganska stationära inom två olika områden, ett i väster och ett i öster. Alla Grimsötranorna övernattade antingen i Västra eller Östra Kvismaren, men familjerna hade alltså olika favoritställen som de flög ut till dag efter dag.

Endast två av fem familjer från Svartådalen rastade vid Kvismaren. Det som var intressant var att båda dessa familjer höll till långt borta i öster, där ingen av familjerna från Grimsö påträffades (figur 6). En av familjerna (TB) utnyttjade dessutom en annan övernattningsplats, då de övernattade vid ön Mesaren i Hjälmaren. Vart de andra tranfamiljerna från Svartådalen tog vägen efter att de lämnat sina revir är okänt. Det enda vi vet är att de anlände till norra Tyskland ungefär samtidigt med de tranor som höll till vid Kvismaren. De måste alltså ha stannat på något annat ställe längs vägen – kanske vid Tåkern?

Att förekomma eller förekommas?

Sammanfattningsvis kan man säga att pejlingarna av de ettåriga tranorna och tranfamiljerna gett oss mycket ny information om vad tranorna vid Kvismaren egentligen håller på med. Vi har nu ganska starka bevis för att det är samma tranor som håller till i området under hela hösten, och att det är mycket liten omsättning bland fåglarna under denna tid på året. Under höstens fältarbete sågs inga tranor lämna Kvismaren förrän i oktober, och inga observationer gjordes som tyder på att det skulle vara något sträck genom området. Kvismaren är alltså ingen traditionell rastplats för förbiflyttande tranor under hösten. Snarare fungerar området som en uppsamlingsplats, där fåglar som häckar inom en viss radie samlas för att förbereda sig inför höstflyttningen. Tillsammans med den information vi fått om hur de ettåriga tranorna beter sig, visar detta att det är i mångt och mycket samma tranor som vistas vid Kvismaren un-

der sommaren och hösten. Dessa fåglar torde alltså vara väl förtrogna med området. Detta ger oss utmärkta möjligheter att lyckas med en eventuell styrning av tranorna. Om man avsätter lämpliga områden där tranorna får vara ostörda, och samtidigt konsekvent skrämmer bort dem från fält med känslig gröda, finns det goda förutsättningar för att de kommer att vänja sig vid detta i längden. Eftersom de gamla tranorna dessutom tar med sig sina ungar till Kvismaren på hösten, kommer nya individer att lära sig hur saker och ting fungerar i området på ett tidigt stadium. Återstår bara att ta reda på vilka tranor det är som håller till vid Kvismaren på våren, och hur stor omsättningen är bland fåglarna då. Avläsningar av färgmärkta individer indikerar att de fåglar som vistas här under våren inte är samma som de som finns här på hösten. Den 3 april 2003 lästes till exempel en trana av som var märkt som unge i Trøndelag i Norge 2000. Denna trana var säkerligen på väg norrut, då den under tidigare år setts i närheten av födelseområdet vid Trondheim under sommaren. Under 2004 hoppas vi få bättre koll på vårsituationen genom att dels lyssna efter våra sändarförsedda ett- och tvååringar, dels försöka läsa av färggringmärkta tranor som håller till i området.

Tack

Många personer har bidragit till att arbetet kunnat genomföras. Ett speciellt tack riktas till Ragnar Edberg som såg till att kvällsräkningarna genomfördes varje vecka. Erik Sjöstedt, Lars Johansson, Monica Pettersson, samt personal från Kvismare fågelstation var med och räknade. Monica hjälpte dessutom till med observationer och morgonräkningar. Tack dessutom till alla lantbrukare i området för välvilligt bemötande och trevliga pratstunder.